

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA EKSPORT VA IMPORTNING YAIMDAGI ULUSHI

Davlatova Madinabegim Muzaffar qizi

Buxoro davlat texnika universiteti

"Iqtisodiyot va menejment" kafedrası

Xizmat ko'rsatish va raqamlashtirish fakulteti talabasi

ORCID : <https://orcid.org/0009-0007-8296-6827>

muzaffarovna2103@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu tadqiqotda 2010–2024 yillar davomida O'zbekiston Respublikasida eksport va importning yalpi ichki mahsulot (YAIM)dagi ulushi o'rganiladi. Tahlilning asosiy yo'nalishi — tashqi savdo aylanmasining umumiy ichki mahsulotga nisbati, uning vaqt davomidagi o'zgarishi va iqtisodiy integratsiyaga ta'siri. Ishda savdo strukturasining o'zgarishi, eksport va import saldolari hamda ularning iqtisodiy o'sish bilan bog'liqligi batafsil yoritiladi.*

Shuningdek, 2024 yilda O'zbekiston global iqtisodiyot kontekstida o'zining iqtisodiy ulushi bilan yuqori o'rinni egallagan davlatlardan biri bo'lib, jahonda yalpi ichki mahsulot hajmi bo'yicha o'rtamiyona darajadagi pozitsiyada turadi. Tadqiqot yakunida 2025–2028 yillar uchun tashqi savdo va YAIMdagi ulushning istiqbolli tendensiyalari prognoz qilinadi.

2024 yilda O'zbekiston YAIM hajmi global miqyosda mamlakatlar qatorida 66-o'rinni egallagan.

Аннотация: *В данном исследовании изучается доля экспорта и импорта в валовом внутреннем продукте (ВВП) Республики Узбекистан за период 2010–2024 гг. Основное внимание уделяется соотношению внешнеторгового оборота с валовым внутренним продуктом, его динамике во времени и влиянию на экономическую интеграцию. В работе подробно анализируются изменения структуры торговли, сальдо экспорта и импорта, а также их взаимосвязь с экономическим ростом.*

Кроме того, в контексте глобальной экономики отмечается, что в 2024 году Узбекистан занял заметное место среди стран мира, находясь на среднем уровне по объёму валового внутреннего продукта. По итогам исследования приводятся прогнозные оценки перспективных тенденций доли внешней торговли в ВВП на период 2025–2028 годов.

В 2024 году Узбекистан занял 66-е место среди стран мира по объёму валового внутреннего продукта.

Abstract: *This study examines the share of exports and imports in the gross domestic product (GDP) of the Republic of Uzbekistan over the period 2010–2024. The main focus of the analysis is the relationship between foreign trade turnover and GDP, its changes over time, and its impact on economic integration. The research provides a detailed overview of changes in the trade structure, export and import balances, and their connection with economic growth.*

In addition, within the context of the global economy, Uzbekistan in 2024 occupied a relatively strong position among countries worldwide, ranking at a medium level in terms of GDP volume. The study concludes with forecasts of prospective trends in the share of foreign trade in GDP for the period 2025–2028.

In 2024, Uzbekistan ranked 66th globally in terms of gross domestic product.

Kalit soʻzlar: *Oʻzbekiston iqtisodiyoti, Eksport va import, Yalpi ichki mahsulot (YAIM), Tashqi savdo aylanmasi, Iqtisodiy integratsiya, Tahlil va prognoz, Savdo balans.*

Ключевые слова: *Экономика Узбекистана, Экспорт и импорт, Валовой внутренний продукт (ВВП), Внешнеторговый оборот, Торговый баланс, Экономическая интеграция, Анализ и прогноз.*

Keywords: *Uzbekistan's economy, Export and import, Gross domestic product (GDP), Foreign trade turnover, Trade balance, Economic integration, Analysis and forecast.*

1. Yalpi ichki mahsulot (YAIM) tushunchasi va uning ahamiyati

Yalpi ichki mahsulot (YAIM) — bu maʼlum bir davr mobaynida (odatda bir yil davomida) mamlakat hududida yaratilgan barcha yakuniy tovarlar va xizmatlar qiymatining yigʻindisini ifodalovchi asosiy makroiqtisodiy koʻrsatkichdir. YAIM mamlakat iqtisodiy rivojlanish darajasi, ishlab chiqarish hajmi va aholining farovonlik holatini baholashda muhim ahamiyatga ega.

YAIM orqali quyidagilar aniqlanadi:

- iqtisodiy oʻsish yoki pasayish surʼatlari;
- mamlakatning global iqtisodiyotdagi oʻrni;
- davlatning iqtisodiy siyosatini shakllantirish yoʻnalishlari;
- investitsiya muhiti va tashqi iqtisodiy aloqalar samaradorligi.

YAIM koʻrsatkichining oshib borishi odatda ishlab chiqarishning kengayishi, bandlikning ortishi va iqtisodiy barqarorlikning mustahkamlanishini anglatadi.

2. YAIMni aniqlash usullari

Iqtisodiy nazariyada YAIMni hisoblashning uchta asosiy usuli mavjud boʻlib, ularning barchasi yakunda bir xil natijani beradi.

2.1. Ishlab chiqarish (qoʻshilgan qiymat) usuli

Bu usulda YAIM iqtisodiyot tarmoqlarida yaratilgan qoʻshilgan qiymatlarning yigʻindisi asosida aniqlanadi. Qoʻshilgan qiymat — bu ishlab chiqarilgan mahsulot qiymatidan unga sarflangan oraliq xarajatlarni ayirish orqali topiladi.

Mazkur usul:

- sanoat,
- qishloq xoʻjaligi,
- xizmatlar

sohasi

kabi tarmoqlarning YAIMga qoʻshgan hissasini aniqlash imkonini beradi.

2.2. Xarajatlar usuli

Xarajatlar usulida YAIM yakuniy isteʼmolga yoʻnaltirilgan barcha xarajatlar yigʻindisi orqali hisoblanadi. Bu usul iqtisodiyotda talab omillarini tahlil qilishda muhim hisoblanadi.

U quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

- aholi iste'mol xarajatlari;
- davlat xarajatlari;
- investitsiyalar;
- sof eksport (eksport va import o'rtasidagi farq).

2.3. Daromadlar usuli

Daromadlar usulida YAIM ishlab chiqarish jarayonida yaratilgan barcha daromadlar yig'indisi sifatida aniqlanadi. Bular jumlasiga:

- ish haqi;
- foyda;
- renta;
- foiz daromadlari;
- soliqlar kiradi.

Bu usul orqali iqtisodiyotda yaratilgan daromadlarning qanday taqsimlanayotgani tahlil qilinadi.

3. Eksport va import tushunchasi

Tashqi savdo iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi bo'lib, u eksport va import operatsiyalari orqali amalga oshiriladi.

Tashqi savdo aylanmasi = eksport + import

Eksport — bu mamlakat hududida ishlab chiqarilgan tovar va xizmatlarning xorijiy bozorlarga sotilishi jarayonidir. Eksport:

- milliy ishlab chiqarishni kengaytiradi;
- valyuta tushumlarini oshiradi;
- YAIM o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi;
- mamlakatning xalqaro bozordagi raqobatbardoshligini kuchaytiradi.

Import esa — xorijiy mamlakatlarda ishlab chiqarilgan tovar va xizmatlarning ichki bozorga olib kirilishidir. Import:

- ichki bozordagi talabni qondiradi;
- texnologiyalar va investitsiyalar oqimini ta'minlaydi;
- ishlab chiqarishni modernizatsiya qilishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, import hajmining haddan tashqari oshib ketishi tashqi savdo balansiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

4. Eksport va importning YAIM bilan bog'liqligi

Eksport va import YAIM tarkibining muhim qismi hisoblanadi. Ayniqsa, sof eksport (eksport minus import) ko'rsatkichi YAIM hajmiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Eksport hajmining ortishi YAIMni oshirsa, importning keskin ko'payishi YAIM o'sish sur'atlarini sekinlashtirishi mumkin.

So'nggi yillarda O'zbekistonda tashqi savdo hajmining kengayishi, yangi savdo sheriklarining paydo bo'lishi va eksport tarkibining diversifikatsiyalanishi iqtisodiy integratsiyaning kuchayib borayotganidan dalolat beradi. Bu jarayon YAIMning barqaror o'sishini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi.

YAIM	EXPORT	IMPORT
------	--------	--------

88102.4	16231.7	19713.1
115627.8	21995.2	26806.6
142333	23202.3	31841.1
173201.5	27214.6	36384.2
210998.3	26537.9	37948
250544.6	30625.8	37591.3
290213.4	31797	43062.2
369612.8	35939.2	85834.8
494814.8	72565.7	189277.2
620083.2	133312.8	235567.2
705076.5	120435.9	228042.2
861170.8	166079.7	296637
1041877.9	208099.7	393990.3
1261806	271660.1	502034.3
1535431.7	276761.5	552180.2

1-jadval. 2010-2024 yillarda YAIM, EKSPORT, IMPORT ko'rsatkichlari(mlrd so'm)

Berilgan malumotlarni tahlil qilish uchun regressiya modelidan foydalanamiz,

$$YAIM = k_1 \cdot x + b_1$$

Hisob-kitoblarga ko'ra:

$$YAIM = 95\,300 \cdot x - 191\,800\,000$$

Izoh:

- YAIM har yili o'rtacha 95,3 trln so'mga oshib bormoqda;
- bu model iqtisodiyotning uzoq muddatli barqaror o'sishini ifodalaydi.

$$Eksport = k_2 \cdot x + b_2$$

Natija:

$$Eksport = 19\,030 \cdot x - 38\,100\,000$$

Izoh:

- eksport hajmi yiliga o'rtacha 19 trln so'mga ortmoqda;
- eksport o'sishi YAIM o'sishidan sekinroq.

$$Import = k_3 \cdot x + b_3$$

Natija:

$$Import = 37\,650 \cdot x - 75\,600\,000$$

Izoh:

- import hajmi yiliga o'rtacha 37,6 trln so'mga oshmoqda;
- import eksportga nisbatan tezroq o'smoqda.

Modellardan kelib chiqib xulosa qilsak, $k(\text{import}) > k(\text{eksport})$ bundan shu ma'lumki tashqi savdoda import ustunligi saqlanmoqda va davlat bozorida tashqi qaramlik mavjud va YAIM ning o'sishi eksport va import dinamikasi bilan chambarchas bog'liqligini ko'rish mumkin.

YAIM, eksport va import ko'rsatkichlari uchun chiziqli regressiya modellari $y = kx + b$ shaklida tuzildi. Olingan natijalarga ko'ra, import o'sish sur'ati eksportga nisbatan yuqori bo'lib, bu tashqi savdo balansida manfiy farq saqlanib qolayotganini ko'rsatadi.

Berilgan chiziqli regressiya modelidan foydalanib 2025-2029 yillar uchun prognoz amalga oshirildi va olingan natijalar quyidagi jadvalda keltirilgan. Keltirilgan ma'lumot taqriban olingan va ma'lumotlarda sal farq qilishi mumkin.

il	YAIM	Eksport	Import
2025	1 306 456	249 768	482 351
2026	1 401 756	268 802	520 004
2027	1 497 056	287 836	557 657
2028	1 592 355	306 870	595 310
2029	1 687 655	325 904	632 963

2-jadval. 2025-2029 yillar prognoz natijalari (YAIM, EKSPORT, IMPORT).mlrd so'm

Xulosa qilib aytganda, 2010–2024 yillar davomida O'zbekiston iqtisodiyoti barqaror o'sish sur'atlarini namoyon etdi. YAIM, eksport va import ko'rsatkichlari tahlili shuni ko'rsatadiki:

- YAIM har yili o'sib bormoqda, bu ichki ishlab chiqarish va iqtisodiy faollikning kengayishini bildiradi.
- Eksport hajmi ortib bormoqda, biroq import o'sish sur'ati eksportdan tezroq, bu esa tashqi savdo balansida salbiy farq yuzaga kelishiga olib kelmoqda.
- YAIMdagi eksport ulushi barqaror, ammo oshirilishi mamlakatning iqtisodiy mustaqilligini kuchaytiradi.

Shu sababli, O'zbekiston bozorida iqtisodiy barqarorlik va tashqi savdo balansini yaxshilash maqsadida:

1. Milliy mahsulot ishlab chiqarish va sotuvini oshirish — ichki bozorda raqobatbardosh mahsulotlar ulushini oshirish, ichki talabni qondirish.
2. Eksport hajmini oshirish — xalqaro bozorlarga yangi mahsulotlar chiqarish, eksportni diversifikatsiya qilish va valyuta tushumlarini ko'paytirish.
3. Importni kamaytirish — ichki ishlab chiqarishni rivojlantirish orqali importga bo'lgan bog'liqlikni kamaytirish, texnologik va investitsion importni samarali boshqarish.

Ushbu chora-tadbirlar O'zbekistonning iqtisodiy mustaqilligini mustahkamlash va YAIMdagi tashqi savdo ulushini barqaror oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi. Milliy hisob-kitoblar va tashqi savdo statistikasi. <https://stat.uz>
2. Trading Economics. Uzbekistan Trade (% of GDP). <https://tradingeconomics.com/uzbekistan/trade-percent-of-gdp-wb-data.html>
3. Zamin.uz. Vneshnyaya trgovlya Uzbekistana. <https://zamin.uz/ru/ekonomika/170995-vneshnyaya-torgovlya-uzbekistana-za-10-mesyacev-dostigla-665-mlrd-dollarov.html>
4. Krugman, P., Wells, R. (2018). Macroeconomics. New York: Worth Publishers.
5. Mankiw, N. G. (2020). Principles of Economics. Cengage Learning.
6. Blanchard, O., Johnson, D. R. (2013). Macroeconomics. Pearson Education.
7. Jahon Banki (World Bank). World Development Indicators. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>